

Роднe слова

штотомесячны навуковы і метадычны часопіс

• Наталля Заяц

“Кожны з нас заўтра другі...”:
ідэйна-мастацкая эвалюцыя
Язэпа Пушчы

• Юрый Бабіч

Моўная гульня ў загалоўку
сучаснага публіцыстычнага тэксту

• Марына Петрашкевіч

Крэатыўныя заданні:
Беларуская літаратура
(IX – XI класы)

• Наталля Цыбульская

У вайны не дзіцячае аблічча:
Да 75-годдзя з дня вызвалення
Беларусі

7/2019

(379)

ліпень

ISSN 0234-1360

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЙТОРНЫЯ

Актуальная тема

МЕДЫЯЛІНГВІСТЫКА Ў БЕЛАРУСІ: НАБЫТКІ, ПРАБЛЕМЫ І ПЕРСПЕКТЫВЫ ПАВОДЛЕ ВЫНІКАЎ НАВУКОВАЙ КАНФЕРЕНЦЫІ "СЛОВА Ў КАНТЭКСЦЕ ЧАСУ"

Падаюца звесткі пра вынікі навуковай дыскусіі на IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Слова ў кантэксце часу", акцэнтуеца ўвага на дэфініцыях, якія адносяцца да вывучэння мовы і стылю сродкаў масавай камунікацыі; акрэсліваеца паняційны апарат медыялінгвістыкі як перспектывнага напрамку даследаванняў.

Ключавыя слова: *медыялінгвістика, тэкст, мова і стыль сродкаў масавай камунікацыі, журналістыка, мовазнаўства.*

The author presents information about the results of the scientific discussion at the IV International Scientific and Practical Conference "The word in the context of time", focuses on the definitions, which relate to the study of the language and style of mass communication; defines the conceptual apparatus of media linguistics as a promising area of research.

На факультэце журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ёсьць традыцыя – захоўваць памяць пра таленавітых людзей, ушаноўваць іх, беражліва ставіцца да іх дасягненняў. І гэтым жа развіваць свае погляды, удасканальвацца.

У сакавіку гэтага года навуковая грамадскасць адзначыла 90-годдзе з дня нараджэння выдатнага лінгвіста – доктара філалагічных навук Аркадзя Іосіфавіча Наркевіча. Універсітэт правёў шэраг мерапрыемстваў, прысвечаных памяці прафесара. У іх ліку акадэмічныя студыі, аўдыторныя чытанні... Працягам іх стала IV Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Слова ў кантэксце часу". На пленарным пасяджэнні дэкан факультета Вольга Самусевіч уручыла ганаровую грамату Ніне Іванаўне Наркевіч за вялікі асабісты ўклад у захаванне навуковай і духоўнай спадчыны факультета журналістыкі, плённую дзейнасць па фарміраванні актыўнай грамадзянскай пазіцыі ў студэнцкай моладзі. Ніна Іванаўна гасцінна прымае студэнтаў, выкладчыкаў, дзеліцца ўспамінамі пра свайго знакамітага мужа, старанна вымалёўвае вобраз руплівага даследчыка і шчырага ў адносінах да калег, студэнтаў чалавека. Такім чынам ладзіцца гісторычна-паязьз часу...

На канферэнцыю прыслалі заяўкі вучоныя з Аўстрый, Славацкай Рэспублікі, Польшчы, Украіны, Pacii. У склад праграмнага камітэта ўвайшлі сусветна вядомыя даследчыкі Бранка Тошавіч, доктар філалагічных навук, прафесар Інстытута славістыкі Грацкага ўніверсітэта Карла і Франца; Станіслаў Гайдз, доктар філалагічных навук, прафесар Апольскага ўніверсітэта,

загадчык кафедры польскай мовы, член прэзідyума Міжнароднага камітэта славістаў; Лілія Дускаева, старшыня медыялінгвістичнай камісіі пры Міжнародным камітэце славістаў, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчыца кафедры медыялінгвістыкі Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта; Наталля Клушкина, старшыня стылістычнай камісіі пры Міжнародным камітэце славістаў, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры стылістыкі рускай мовы Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава; Даікі Харыгуці, доктар філалагічных навук, прафесар універсітэта Іватэ (Японія); Уладзімір Канькоў, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры медыялінгвістыкі Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта і інш. У пленарных дакладах гэтых вучоных былі ўзняты актуальнаяя тэмы, якія тычыліся статусу новага навуковага адгалінавання на сумежжы мовазнаўства і журналістыкі, метадологіі даследаванняў, прынцыпах і крытэрыях адбору эмпірычнага матэрыялу.

На XV Міжнародным з'ездзе славістаў (жнівень 2013 г., Мінск) была створана медыялінгвістичная камісія пры Міжнародным камітэце славістаў, у склад якой увайшлі вучоныя Pacii, Беларусі, Украіны, Польшчы, Славакіі, Балгарыі, Іспаніі, Аўстрый, Германії, ЗША, Кітая, Турцыі і іншых краін свету. Тады і адбылося афіляванне медыялінгвістыкі як інтэграванага навуковага напрамку да сфер мовазнаўства і журналістыкі.

У мінулым годзе ў Бялградзе на XVI з'ездзе славістаў праца камісіі была ўхвалена і прадоўжана на наступныя пяць гадоў. Дзейнасць камісіі добра скардынаваная і плённая, у чым не-

сумненная заслуга яе старшыні Л. Дускаевай. З'яўленню перспектыўнага напрамку даследаванняў папярэднічала вялікая праца шматлікіх навукоўцаў у савецкі і постсавецкі перыяды.

Медыялінгвістычныя цэнтры фарміраваліся перш за ўсё на адпаведных кафедрах факультэтаў журналістыкі: кафедры медыялінгвістыкі і рэдагавання (да 2018 г. – стылістыкі і літаратурнага рэдагавання) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кафедры медыялінгвістыкі Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта (раней – стылістыкі і рэдагавання, потым кафедры тэорыі маўленчай дзеянасці і мовы масавай камунікацыі, да 2018 г. – маўленчай камунікацыі), стылістыкі рускай мовы Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава і інш.

На профільных кафедрах закладваліся асновы медыялінгвістыкі – стылістыка публіцыстычных жанраў, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, дыскурсны аналіз СМІ (БДУ), практичная стылістыка, стылістыка тэксту (МДУ), тэорыя маўленчай камунікацыі, культура маўлення журналіста, лінгвістычны аналіз жанру артыкула (СПбДУ).

Беларуская медыялінгвістыка бярэ пачатак з прац М. Цікоцкага, А. Наркевіча, С. Грабчыкава, М. Карповіч і інш. Памкненні савецкіх навукоўцаў аб’ядноўваў пошук як метадалогіі даследавання маўленчай арганізацыі СМІ, так і метадаў выкладання моўных дысцыплін на факультэтах журналістыкі, у чым назіраецца свая спецыфіка. Так, вывучэнне мовы на журфаку ў мэтах стварэння медыйнага тэксту прынцыпова адразніваецца ад разгляду мовы ў структурным плане. Даследаваць моўны факт па-за сістэмай – значыць не бачыць яго ў дзеянні, не ўлічваць персуазіўны эфект: для чаго былі выкарыстаны тыя ці іншыя слова, формы, слова-злучэнні, сказы? чаму існуе тэкст як цэласная сістэма ўзаемазвязаных адзінак? якую функцыю ў маўленні выконвае сам тэкст? Будучаму журналісту важна ведаць мову ў выглядзе элементнай структуры (парадыгмы), але больш значнае для яго разуменне моўнага вар’іравання (сінтагматыкі), незлічоных семантычных камбінацый, зададзеных стылістычнай перспектывай. Так нараджаецца творчасць, якая нівелюе стандарт. Менавіта апошні доўгі час “тримаў моду” ў медыятэксце.

Сёння Аркадзя Наркевіча назвалі б медыялінгвістам. У той жа час занятак, якому вучоны прысвяціў апошнія дзесяцігоддзі жыцця, называўся крыху інакш – мова і стыль сродкаў масавай інфармацыі. Намінацыя медыялінгвістыка трывала ўваходзіць у навуковую практику і сведчыць пра фарміраванне новага міждысцыплюнарнага напрамку даследаванняў.

Навуковы форум паказаў, што ва ўмовах глабальнага пашырэння інфармацыйных тэхналогій на лексічным узроўні адбываецца пераразмеркаванне тэрміналагічных нагрузкі намінацый сродкаў масавай інфармацыі. Гэта ёсьць вынік пэўных зрухаў у канцэптуальнай карціне свету, пра што хацелася б паразважаць, так бы мовіць, па гарачых слядах канферэнцыі.

Канцэпт – сэнсавы цэнтр семантычнай структуры выказвання (шырэй – камунікацыі), носьбіт ментальных планаў, вытворца эпізадычнай памяці, генератор сэнсаў, які харектарызуе і акт разумення, і яго вынік. Уключэнне анталагічных уяўленняў у назапашаны масіў эмпірычных дадзеных (што ёсьць канцэптуалізацыя рэчаінасці) нагадвае механізм складаных сувязей паміж рэчыўным (дэнататыўным) светам і абстрактным (панаційным, сігніфікатыўным), але на іншым, метамоўным, узроўні. Лексеме, каб набыць статус канцэпту, неабходна перш за ўсё вырасці ў функцыянальнай прагрэсіі, г. зн. ператварыцца ў даволі высокачастотную адзінку, за якой замацоўваецца пэўнае паняціе ядро. На перыфериі апошняга з’яўляюцца дадатковыя ментальныя сэнсы. Нешта падобнае адбываецца ў анатоміялогіі лексемы *медыя*.

Назіраем сітуацыю, калі традыцыйная абразвіятура СМІ паступова выцясняеца англіцым *медыя*. Гэта спарадзіла шмат арфаграфічных і дэрывацыйных варыянтаў, якія ўзнікаюць у выніку сігніфікатыўных і структурных змен саміх марфем. Так, у складаных словах *медыядадукацыя*, *медыяактывы*, *медыябаер*, *медыябайнг*, *медыябізнес*, *медыявайна*, *медыязабеспячэнне*, *медыяімперыя*, *медыяіндустрыя*, *медыякампанія*, *медыякангламерат*, *медыяканцэрн*, *медыякарпаратыя*, *медыямагнат*, *медыямастацтва*, *медыяносбіт*, *медыяпадзея*, *медыяпадтрымка*, *медыяпланаванне*, *медыяпраграма*, *медыяпрадукт*, *медыяпрастора*, *медыяселер*, *медыясуполка*, *медыяфайл*, *медыяфраншиза*, *медыярынаў*, *медыярэсурсы*, *медыятэкст*, *медыяцэнтр* і іншых першай часткі (*медыя-*) страчвае самастойнае лексічнае значэнне і ператвараецца ў прэфіксoid са значэннем ‘які адносіцца да *медыя*’. Карапёвая марфема (на парадыгматычным узроўні) набліжаецца да прыстаўкі, але сінтагматычна можа реалізоўвацца як самастойнае слова. Малаверагодны выгляд апошніх перспектываў намінацый СМІ-адукацыя, СМІ-актывы, СМІ-баер і г. д.

Прэфіксoidнае слова ўтварэнне з’яўляецца прадуктыўным у папаўненні лексічнай базы. Такім спосабам фарміруюцца пераходныя з’явы на мяжы лексемы і афіксоіда – гібрыдныя афіксальна-карапёвые слова: *гора-аратар*, *арт-нуво*, *глэм-фаны*, *рэтра-стыль*, *гала-спектакль*,

меганавука, фолк-рок, дэнс-пакаленне, слэнг-клуб, нанаробат, бізнес-план, імплаймент-бюро, чып-шоп і інш. Прэфіксіды маюць розную семантычную злітнасць і могуць пісацца праз злучок або разам. Ці залежыць правапіс складанага слова ад змененай функцыянальнай нагрузкі адной з яго частак?

Вядома, што слова з першай іншамоўнай часткай на галосную пішуцца разам. Так, у новай рэдакцыі беларускага правапісу фіксуецца норма: пішуцца разам складаныя слова і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі *авія-, агра-, астра-, аўдыя-, аўта-, аэра-, бія-, варыя-, вела-, відэа-, гама-, геа-, заа-, кіна-, макра-, медыя-, мота-, неа-, палеа-, радыё-, сацыя-, стэрэа-, тэле-, фота-, электра-* і іншымі (*авіябілет, аграфахімія, аўтамотакрос, аўдыявізуальны, аэрафатаздымка, біябарона, варыяфільм, веласпорт, відэафільм, геапалітычны, гамагенны, заапарк, кінастужка, макрадэфармацыя, медыятэкст, мотабол, неалітычны, палеантраполог, радыёхвала, стэрэакіно, тэлебачанне і г. д.*).

Закон Рэспублікі Беларусь “Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, прыняты ў 2008 г., рэгламентаваў напісанне некаторых прэфіксідаў, у тым ліку і *медыя-*. Аднак у дачыненні да апошняга так было не заўсёды. На пачатку ўваходжання самастойнага слова ў актыўны лексікон назіралася іншая карціна. Напрыклад, яшчэ ў 2000-я напісанне слова *вар'іравалася*. Некаторыя слоўнікі рэкамендавалі дэфіснае напісанне, што знайшло адлюстраванне ў пісьмовай практыцы: *медиа-текст* (Сметаніна С. И. Медиа-текст в системе культуры. Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века. – М.: Изд-во Михайлова, 2002), *медыя-тэкст* (Іўчанкаў В. І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. – Мінск: БДУ, 2003) і інш.

Разнабой у напісанні слоў з прэфіксам *медыя* ў адным з самых аўтарытэтных слоўнікаў сучаснасці (Русский орфографический словарь Российской академии наук; отв. ред. В. В. Лопатин: Электронная версия // Грамота.ру, 2001 – 2007) не раз выклікаў раздражненне карыстальнікаў партала “Грамота. Ру”: “Чаму такія розначытанні? Медыя-баер чымсьці адрозніваецца ад медыяброкера (па словаўтварэнні)? А баер – ад плэера і флаера?” (пытанне № 220723, <http://new.gramota.ru/spravka/buro/search-answer?s>). Сённяшнія рэкамендацыі партала – пісаць падобныя слова разам, што дыктуеца нормай апошніх перавыданняў названага слоўніка.

У сучаснай пісьмовай практыцы заўважаецца тэндэнцыя да нарастання злітнага напісання: як толькі пашыраецца сфера выкарыстання слова і яно становіща высокачастотным, актыў-

на развіваецца яго паняцінае ядро, у дзеянні ўступаюць законы семантыкі. Адзначым, што арфаграфічныя зрухі ў напісанні прэфіксіда *медыя-* паказальныя ў тым плане, наколькі вырашальнай можа стаць роля актыўнага / пасіўнага ўжывання слова ў маўленні.

Выцясненне цяжкаватага і для ўспрымання (абрэвіяцыя), і для напісання (вялікія літары) тэрміна СМІ словам *медыя* можна лічыць натуральным. Абрэвіяцыя ўяўляе сабой вынік другаснай намінацыі, выконвае ідэнтыфікацыйную і класіфікацыйную функцыі, сведчыць пра актуальнасць абазначанай з’явы ў пэўны перыяд (*Ізаіда, Даздрaperма, Бужыторк* і інш.).

Агульнаўдома, што намінатыў *сродкі масавай інфармацыі* ўвайшоў ва ўжыванне ў другой палове мінулага стагоддзя праз французскаяс *moyens d'information de masse*. Аднак у Францыі тэрмін не прыжыўся, яго аператыўна замянілі на *média*. За абрэвіятурай СМІ ў постперабудовачны час замацаваўся статус ідэалагемы (гл., напрыклад, <https://ru.wikipedia.org/wiki>). Справядліва будзе адзначыць, што кадыфікацыі СМІ не адбылося. Так, у ТСБМ (1977 – 1984) не фіксуецца намінацыя *сродкі масавай інфармацыі*, абыходзяць яе ўвагай і іншыя лексікаграфічныя працы. Тэрмін доўга не прызнаваўся ў кладальнікамі тлумачальных слоўнікаў і падаваўся толькі ў спецыялізаваных выданнях – даведніках па журналістыцы і тэлекамунікацыі, фінансах, юрыспрудэнцыі, эканоміцы і праве, ідэаграфічным слоўніку. Апошнім часам ён знайшоў адлюстраванне ў “Вялікім слоўніку беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтуацыя, парадыгматыка” Ф. Піскунова (2012), “Вялікім тлумачальным слоўніку рускай мовы” (гал. рэд. С. А. Кузняцоў; 2014). Слова *ж медыя* з канца ХХ ст. займае трывалае месца ў лексікаграфічных працах.

У беларускамоўнай практыцы слова *медыя* мае правапісныя варыянты: *мэдыя фін.*, *нескл.*, *н.* (адрозніваць ад *мэдыя*, *нескл.*, *мн.*) [1, с. 510] і *мэдыя*, *нескл.*, *мн.* (адрозніваць ад *мэдыя нескл.*, *н.*) [1, с. 511]. Лексічная нагрузка слова *медыя* полісемічная, але перад намі амонімы: *медыя* (сродкі масавай інфармацыі) і *медыя* (абмен абавязацельстваў за долю ў фінансавых патоках: *media for sharing, media for equity*). У гэтым выпадку арфаграфічнае дыферэнцыяцыя неправамерная, бо, як вядома, у беларускай мове спалучэнне *ia* абазначаецца на пісьме літарамі *iá* (ыя) незалежна ад націску і значэння слова: *медыя-тэка, медыятыўнасць, медыявістыка, медыяна, медыянта, медыястыніт, медыятар* і інш.

Выклікае пытанне рознае напісанне слова *медыеваль* [2, с. 393] і *медыялаваль* [1, с. 511]. Переход *е* ў *я* ў першым складзе перад націскам харктэрны для слоў славянскага паходжання і для нека-

торых даўно запазычаных, а дакладней кажучы, высокачастотных у сінхрані: *каляндар*, *сяржант*, *яфрэйтар* і інш. Тэрміны *медыеваль*, *медыевальныя шрыфты* – вузка прафесіянальныя. Больш за тое, маюць элементную будову: з лац. *medium aevum* ‘сярэдні + век’ (*сярэднявежча*).

Тэрмін *медыя* атрымаў пашырэнне праз англійскае *media*, што перакладаецца як *сродкі масавай інфармацыі* ці аналагізуецца з *масмедиа*, якое, дарэчы, мае рознае напісанне: разам (сёння больш прынятае) і праз злучок. Зразумела, што апошні тэрмін семантычна празмерны: у перакладзе ён абазначае *масавыя сродкі масавай інфармацыі*. На жаль, гэта не заўсёды ўлічваецца карыстальнікамі мовы і больш за ўсё тымі, хто лічыць сябе спецыялістамі ў *медиасферы*.

Этыялогія гэтай з'явы бярэ пачатак з розначтання ю лацінізма *медиа*, сутнасць якога зводзіцца да паняццяў ‘сярэдзіна’, ‘цэнтр’, ‘пасрэднік’, ‘сродак’: *Est in media verum* – ісціна пасрэдзіне; *mediatus* – пасрэднік, *meditatio* – разважанне, *mediale* – сярэдзіна, асяродак (сердцевіна), *medium* – сярэдзіна (средоточие), цэнтр, грамадства, *medius* – сярэдні, цэнтральны, паміж небам і зямлёй. Адсюль трэба бачыць сувязь паміж *медиа* і *сродак*. Гэтым у нейкай ступені апраўдваецца ўжыванне слова *масмедиа* ‘масавы сродак’. Аднак з часу, калі за *медиа* замацавалася значэнне ‘сродкі масавай інфармацыі’, такая неабходнасць адпадае.

Частотнасць выкарыстання слова ўплывае на яго граматычныя ўласцівасці: з нескланяльнага яно можа ператварыцца ў зменнае. Напрыклад, аўтары кнігі “Медыі і камунікацыя: курс лекцый” (Мінск – Вільня, 2000) без усякай аглядкі надалі слову *медиа* статус скланяльнага.

Канцэптуальна-сігніфікатыўная харарактрыстыка семнага поля лексемы *медиа* дазваляе распазнаць яе парадыгму, спраектаваць на маўленчую практику, вызначыць асаблівасці сінгатматычнага размяшчэння, гэтым жа дамагчыся ўдумлівага выбару анатоміялагічных, дэрывацыйных, арфаграфічных і граматычных варыянтаў.

Канферэнцыя “Слова ў кантэксце часу” – гэта навуковы форум, які праводзіцца з перыядычнасцю раз на пяць гадоў. Яна набыла статус міжнароднага праекта, што ажыццяўляецца з актыўным удзелам дзвюх камісій пры Міжнародным камітэце славістаў – *медиялінгвістычнай і стылістычнай*. У рамках канферэнцыі праходзяць пасяджэнні бюро камісій. Такое рашэнне абумоўлена тым, што ў Рэспубліцы Беларусь створана фундаментальная тэарэтычная база ў галіне вывучэння мовы і стылю СMI. Даследаванне гэтых проблем на сучасным этапе ўяўляецца важным для мовазнаўства і шырэй – філагогіі, паколькі менавіта стылістыка, якая бурна развівалася ў мінульым стагоддзі, сёння з'яўляеца ўнікальной дысцыплінай, што прырастает новымі эфектыўнымі канцэпцыямі і арыгінальнымі метадамі даследавання.

Спіс літаратуры

1. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы : арфаграфія, акцэнтуацыя, парадыгматыка / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Зміцер Колас, 2012. – XVI + 1196 с.

2. Слоўнік беларускай мовы / навук. рэд. А. А. Лукашэнц, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.

Віктар ІУЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

Праца выканана пры падтрымцы Беларускага фонду фундаментальных даследаванняў, праект № Г18-062.

Наши прозвішчы

ОНІМЫ ДЗЕЯЧАЎ КУЛЬТУРЫ

Працяг. Пачатак у №№ 1 – 4, 6.

Гаўрылюк (Вера) – вытвор з суфіксам *-юк* ад антрапоніма *Гаўрыла* і значэннем ‘нашчадак (дачка) названай асобы’: *Гаўрыл-юк*. Адымёнае прозвішча: ад *Гаўрыл*, *Гаўрыла* < яўр. ‘муж Божы, моц Божая, Бог – мая дапамога’.

Гаявая (Валянціна) – форма жаночага роду ад *Гаёвы* – семантычны вытвор ад апелятыва *гаёвы* < польск. *gajowy* ‘ляснік, лясны вартаўнік’ [ад *gaj* ‘невялікі, часцей лісцевы лес’].

Гайдукевіч (Станіслаў) – вытвор з акцэнтаваным суфіксам бацькаймення *-евіч* ад антрапоніма *Гайдук* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’.

бы’: *Гайдук-евіч*. Утваральнае слова ад апелятыва *гайдук* ст.-бел. ‘пешы, лёгка ўзброены салдат’; ‘слуга ў вяльмож для парадных выездаў’.

Генералаў (Анатоль, Уладзімір) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Генерал* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Генерал-аў*. Утваральнае слова ад апелятыва *генерал* ‘войскаве званне вышэйшага каманднага складу ўзброеных сіл, а таксама асоба, якая мае гэтае званне’.

Працяг на с. 46.